

2. Ishmuratov, A. T. (1996). *Konflikt i zghoda*. Kyiv: Naukova dumka, 190 p.
3. Lykson, Ch. (2017). *Konflykt*. Sankt-Peterburh: Pyter Pablyshynh, 160 p.
4. Balitskyi, V. V. (2021), *Uchast SZR Ukrainy v zabezpechenni bezpeky dyplomatychnykh ustanov i volodiltsiv derzhavnoi taiemnytsi za kordonom: normatyvno-pravovyi analiz: monohrafiia*. Kyiv: Vyd-vo SZR Ukrainy, 424 p.
5. Dzhelali, V. O. (2016). *Psykhohohiia vyrishennia konfliktiv: navch. posib*. Kharkiv-Kyiv: R. Y. F., 320 p.
6. Trukhin, I. O. (2005). *Sotsialna psykhohohiia spilkuвання: navch. posib*. Kyiv: Tsentr navch. literatury, 335 p.
7. Крыско, В. Н. (2004). *Sotsyalnaia psykhohohiia : slovar-spravochnyk*. Mynsk: Kharvest, 688 p.
8. *Rishennia kolehii SZRU «Pro stan ta shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti uchasti SZRU u zabezpechenni bezpechnoho funktsionuvannia ustanov Ukrainy za kordonom», zatverdzhene Nakazom Holovy SZRU № 007/2021 r.*
9. *National Security Strategy 2023*. URL: [https // www.whitehouse.gov](https://www.whitehouse.gov).

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2024 р.

УДК 323.13:39]:355.01

Ольга Волянчук,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

volyanuch@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1606-7416

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-234-248

«РОСІЙСЬКА КРИЗА»: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті запропоноване політологічне осмислення поняття «російська криза». Стверджується, що сучасна росія зазнає суспільно-політичних

турбулентностей. Названі основні ознаки російської кризи: неспроможність держави виконувати базові функції безпеки та соціального захисту, утрата міжнародних позицій, експорт внутрішньої кризи за межі країни, відцентрові рухи, криза електоральних процесів і легітимності влади, економічна нестабільність, зростання внутрішніх конфліктів, світоглядної ворожнечі, соціальних нерівностей, криза легітимності державного устрою. Режим рф приховує ці тенденції й зосереджується на розширенні внутрішніх репресивних заходів і міжнародного впливу авторитарних країн. Тривалий час академічне середовище до певної міри оминало висвітлення кризових явищ усередині росії. Проблема наразі активно переосмислюється, адже кризові процеси в рф набули всеохопного характеру, відбуваються на ґрунті соціальних, економічних, етнічних, релігійних, політичних процесів, у взаємодіях між інституціями, зацікавленими групами та персоналіями, у площинах влада–суспільство, влада–група, влада–індивід.

Дослідження російської кризи виявляється складним завданням через труднощі з доступністю джерел і відсутністю окремих ознак кризи в класичному політичному розумінні. Водночас аналіз емпіричних даних засвідчує зростання в рф рухів поневолених народів, збройного спротиву режиму, кількості диверсій, обстрілів, стихійних зрушень, а також поглиблення кризи в державних структурах. Статтю побудовано на принципах системності, науковості, історизму, з урахуванням базових алгоритмів політологічного аналізу та з опорою на GeoIntel дані тематичного моніторингу ГО «ЦДБС Прометей».

Для науки й громадянської освіти вивчення російської кризи є перспективним напрямом. Об'єктивне дослідження дасть змогу краще розуміти проблеми та контекст російсько-української війни, сприятиме розвитку критичного мислення й національної свідомості громадян. Відзначено, що кризові явища в різних сферах суспільно-політичного життя взаємопов'язані та лише посилюють руйнівні тенденції в рф. Обґрунтовано необхідність осмислення кризи з міждисциплінарної перспективи з опрацюванням широкої та верифікованої джерельної бази, на основі системних моніторингових даних, у прозорих і захищених практиках документування. У майбутньому важливо розвивати дослідження різноманітних аспектів російської кризи: політико-управлінських, технологічних, військових, екологічних, соціальних й інших вразливостей рф.

Ключові слова: російська криза, міжнародна безпека, політична стійкість, дестабілізація, деколонізація, політологія, громадянська освіта та виховання.

Olha Volianiuk,

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,

ORCID ID: 0000-0002-1606-7416

«RUSSIAN CRISIS»: ATTEMPT AT CONCEPTUALIZATION IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY POLITICAL SCIENCE AND CIVIC EDUCATION

This article proposes a political interpretation of the concept of the «Russian crisis». It argues that contemporary Russia is experiencing socio-political turbulence. The main indicators of the Russian crisis are identified, including the state's inability to fulfill basic security and social protection functions, loss of international positions, export of internal crises beyond the country, centrifugal movements, electoral process crises, legitimacy crises, economic instability, growing internal conflicts, ideological hostility, social inequalities, and legitimacy crisis of the state system. The regime of the Russian Federation conceals these tendencies and focuses on expanding internal repressive measures and the international influence of authoritarian countries. For a long time, the academic environment has to some extent bypassed the coverage of crisis phenomena within Russia. However, the problem is now actively being reconsidered, as crisis processes in Russia have become comprehensive, occurring against the backdrop of social, economic, ethnic, religious, and political processes, in interactions between institutions, interested groups, and individuals.

Studying the Russian crisis is a promising direction for both science and civic education. Objective research will allow for a better understanding of the problems and context of the Russo-Ukrainian war, promote the development of critical thinking and national consciousness among citizens. It is emphasized that crisis phenomena in various spheres of socio-political life are interconnected and only exacerbate destructive tendencies in Russia. The necessity of understanding the crisis from an interdisciplinary perspective, based on a wide and verified source base, and using systematic monitoring data, in transparent and secure documentation practices, is justified. In the future, it is important to develop research on various aspects of the Russian crisis: political-administrative, technological, military, ecological, social vulnerabilities, and others.

Key words: russian crisis, international security, political stability, destabilization, decolonization, political science, civic education and upbringing.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Повномасштабну війну, яку розв'язала росія проти України у 2022 р., досі в офіційній риториці держави-агресора називають обмеженим поняттям, фактично не визнаючи збройного нападу та терору. Лише після інсценування виборчих процедур навесні 2024 р., сконструювавши достатній мандат довіри, на пропагандистських каналах рф періодично з'являється поняття «війна». За тією самою логікою в цілком

«ручному режимі» російська влада применшує масштаби й значення інших суспільно-політичних явищ і процесів, серед яких – затяжна та глибока криза всередині самої країни. Загострення конфліктів, економічна нестабільність, напруженість у політичній системі та втручання у внутрішні справи інших країн – усе це створює атмосферу невизначеності й нестабільності в рф, але водночас ретельно приховується владою.

Комплексності ситуації додають взаємообумовлені позиції: 1) воєнні конфлікти можуть викликати великі соціальні та економічні турбулентності, масштабувати політичні загрози, спричинити дисфункцію в управлінні, кризовий синдром у суспільстві; 2) війна також може бути результатом внутрішніх суперечностей, що поглиблюються в країні та поширюються назовні.

Ситуація в рф позначається на міжнародній стабільності й безпеці. Розуміння сутності та визначення ключових аспектів сучасної кризи в росії дасть змогу проаналізувати вплив цих процесів на політичну, економічну, соціальну та інші сфери. Важливо окреслити внутрішні й зовнішні чинники, які спричинили кризу, а також дослідити їх можливий вплив на подальші процеси дестабілізації та деколонізації рф. Спроба концептуалізації сучасної російської кризи, із погляду політології й громадянської освіти, зосереджує на практичних аспектах аналізу для надання рекомендацій подальших академічних досліджень й освітніх перспектив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тривалий час західні уявлення про рф обмежувалися концепціями вже знаних советологів, що у своїх оцінках оминали висвітлення кризових явищ усередині росії, натомість виправдовували «інакший» суспільно-політичний шлях цієї країни, применшували зростаючі практики насильства, а також поширювали ідею «розуміючого» підходу до цієї віддаленої трансконтинентальної держави. Прикметно, що або слідом за російськими й зарубіжними авторами, або й самостійно багато українських дослідників застосовували поняття «криза» винятково щодо суспільно-політичних реалій України, а також щодо міжнародного порядку денного. Тобто кризові явища, «неспроможність» діагностувалися в політичній системі України, демократичному політико-правовому устрої, світовій системі стримувань і противаг тощо.

Те, що в сучасному академічному та політичному дискурсах фактично відсутній концепт «російська криза», є результатом у т.ч. кризи російських студій, яку досить детально описав Т. Кузьо. Його увагу, передусім, привернула низка «досліджень» західних істориків і політологів, у яких, як узагальнив учений: 1) продовжують зараховувати українців до імперської історії росії, при тому що остання заперечує право українців

на власну історію; 2) поширюють наратив про Крим як «одвічно російські землі», при цьому ігнорують життя кримських татар як корінного народу на півострові; 3) применшують роль націоналізму / імперіалізму в сучасній рф і водночас перебільшують вплив націоналізму українського; 4) утверджують тезу про «громадянську війну» в Україні, попри численні докази російської військової агресії й російську національну ідентичність як первинне джерело російсько-української війни [11].

Загалом, коли йдеться про нестачу досліджень російської кризи, згадуємо не лише очевидних прихильників путінізму серед західних академічних кіл (на зразок багаторічної роботи С. Коена, зокрема в рамках редакції впливового американського видання *The Nation*). Своєрідні пастки задавненої автократії навіть для вчених демократичного спрямування не завжди були очевидні. Наприклад, Ф. Фукуяма цілком слушно описав феномен політики скривдженості, яку демонструє режим в. путіна (тобто його спроможність мобілізувати населення навколо враження, нібито гідність країни образили, принизили, зневажили) [7, с. 20–23], і водночас оминув питання вразливостей, неспроможностей такого режиму, його дійсної, а не показової чи навіть перформансної презентації на міжнародній арені.

Нерідко дослідники [див. 5], навіть ретроспективно описуючи загалом корупційний, силовий режим рф у кризових характеристиках, багато уваги приділяли можливим сценаріям неконтрольованої зміни влади в цій країні, ризикам такого процесу. Та при цьому значно рідше займалися виявленням і систематизацією переваг такого процесу, що можуть у разі перевищувати згадані ризики (зокрема ліквідація джерела міжнародного хаосу та терору, звільнення поневолених москвою народів, повернення загальнолюдських прав і свобод мільйонам громадян рф тощо). Відтак послідовно формувалася візія безальтернативності обраного росією шляху, а також замовчування негативних тенденцій, що лише масштабувалися з часом.

При цьому важливо віддати належне як Ф. Фукуямі, так і іншим, зокрема й українським, дослідникам (Т. Пояркова [12], Ю. Герман, Г. Щедрова [6], А. Шуляк, Т. Єлова [8] та ін.), роботи яких дали змогу загалом зрозуміти особливості означення криз(и) в політиці, їх основні прояви, способи діагностування тощо. Ці теоретичні напрацювання спробуємо доповнити кейсами із сучасної російської дійсності, а також переосмислити у світлі відповідальності сучасних інтелектуалів і завдань сучасної громадянської освіти, політичної соціалізації, патріотичного виховання.

Мета статті – описати сутність поняття «російська криза», її особливості та основні прояви, а також напрями вивчення засобами сучасної політичної

науки та громадянської освіти. Це спроба концептуалізації, що спростовує поширені ворожою пропагандою узагальнення про кризу демократій на фоні дійсної, за давньої суспільно-політичної кризи в самій рф.

Методика дослідження. Дослідження побудоване на принципах системності, науковості, історизму, з урахуванням міждисциплінарних можливостей вивчення феномену кризи та її виразних проявів, що доступні у фокусі політологічного аналізу. Аналізувати сучасну РФ методологічно складно через обмежені можливості доступу до джерел, їх загальну маніпулятивність і фальсифікованість, усе більш ізоляціоністську політику режиму. Водночас дані для об'єктивної аналітики потребують верифікації. Відтак емпіричну основу дослідження дали змогу поповнити дані Geo-Intel (GSI) й інших напрямів розвідувальної аналітики, що, зокрема, представлені в тематичному моніторингу від фахівців ГО «ЦДБС Прометей» [3]. Кількісний підрахунок і якісний аналіз зібраних у ході системного моніторингу подій у рф, а також кейс-стаді окремих проявів російської кризи дає змогу аргументовано висувати наукові гіпотези й проміжні висновки щодо суспільно-політичного життя в рф та його подальшої дестабілізації.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У сучасних політологічних словниках поняття «криза» як руйнівного та динамічного явища з'являється досить часто й у різних значеннях – криза довіри до влади, криза легітимності, криза ідентичності, криза політичної участі тощо [6, с.197–199]. Імпонує та загалом доповнює ці визначення також поняття деструктивних впливів, яке сучасні політологи вбачають у таких політичних технологіях, відносинах і процесах, як використання хитрощів та маніпуляцій; несистематичне управління й розповсюдження корупції у сферах влади, економіки; навмисна дискримінація окремих груп населення; недбале ставлення до природи; тероризм [8, с. 208–210]. Загалом ідеться про досить широкий спектр руйнівних конфліктів, які особливо в умовах війни призводять до масштабних утрат.

Узагальнюючи, спробуємо оперувати поняттям «суспільно-політична криза», адже в сучасній рф ми бачимо прояви межових явищ фактично у всіх сферах життя суспільства та функціонування держави. Кризові процеси відбуваються на ґрунті соціальних, економічних, політичних процесів, у взаємодіях між інституціями, зацікавленими групами й персоналіями, у площинах влада–суспільство, влада–група, влада–індивід.

Суспільно-політичну кризу традиційно діагностують шляхом аналізу декількох ключових ознак, як-от: інституційна неспроможність; загострен-

ня конфліктів у суспільстві; збільшення політичної напруги; падіння довіри до влади, її технологічна відсталість, віддаленість від народу; зростання кількості незгодних, масових протестів; негативний вплив на сферу соціального захисту, економіку й суспільну стійкість загалом тощо. Нижче розглянемо декілька системних виявів такої кризи в рф.

В офіційній риторичі режим рф показово та послідовно уникає вживання кризової термінології щодо власної суспільно-політичної реальності. «Хлопок», «отрицательный рост», «задымление», «горел камыш», «жесткая посадка» й інші поняття, що з'явилися в лексиці російських пропагандистських каналів із розгортанням повномасштабної агресії, є не просто евфемізмами, але й черговими підтвердженнями спроб приховування кризових явищ усередині країни. Водночас це результат довготривалої роботи цілої мережі пропаганди, що розвинула практики (само)цензурування до значних масштабів. Ось, наприклад, з архіву преси, ще від жовтня 2008 р. збереглося одне з показових висловлювань російського президента: «У світових фінансах є труднощі, і там дійсно криза. У нас, слава богу, є труднощі, але кризи немає» [10]. Це симптоматична інтерпретація реальності, своєрідна система координат, у якій будь-які, навіть катастрофічні, проблеми всередині країни підкреслено розцінюються як лише тимчасові труднощі та водночас акцентуються порівняння з «недружніми» країнами, чії проблеми часто повторюються назагал і виразно перебільшуються. Сучасні автократії охоче користуються самокритичністю демократичних режимів, їх прозорими процедурами, відкритими інститутами та даними. Підміна понять й інші подібні форми маніпулювання громадською думкою за допомогою залежних від держави медіа можна розглядати як задавнені *переслідування свободи слова в рф*.

Переслідування незалежних та опозиційних медіа є типовим й одним із перших показників згортання демократичних процесів у країні. Цю тенденцію можна виразно простежити за допомогою міжнародних політико-правових оцінок режимів, що поступово поверталися до стану автократій – як «гібридний режим виборчої автократії» в Угорщині чи самоізолюваний, а тепер і сателітний авторитаризм Білорусі [див. напр. 1]. Водночас режим рф давно минув такий етап згортання великих незалежних медіа й зараз веде прицільну боротьбу зі свободою слова вже на рівні соціальних мереж, окремих правозахисних та індивідуальних ініціатив громадської журналістики.

Конкуренція загалом знецінюється в суспільно-політичному житті автократій, а в структурі російської кризи вона фізично усувається. Це виразно засвідчили дані згаданого вище моніторингу [3], особливо

напередодні так званих «виборів президента рф» 15–17.03.2024, коли кількість індивідуальних акцій незгодних різко зросла та поширилася саме на виборчі дільниці. Дорослі й молодь часто вдавалися до радикальних методів прояву громадянської позиції. Водночас і показове вбивство авторитетного опозиціонера у в'язниці, і посилені заходи силовиків по всій країні забезпечили цілком прогнозований результат т.зв. «голосування». Криза виборчих процесів набула таких масштабів, що в окремих регіонах рф немає жодного охочого брати участь у конкурентних політичних змаганнях (як у м. Мінусинську не надійшло жодної заяви від охочих стати мером).

Отже, фіксуємо небезпечні та одночасні тенденції: 1) радикалізація суспільних дій у ході організованих владою псевдовибірних постановок; 2) політичний абсентеїзм, коли байдужість до політики поєднується з фобіями щодо режиму. Ще одну руйнівну для режиму «форму електоральної участі» запропонували в березні 2024 р. повстанці – у ході «обмеженої військової операції» російського добровольчого корпусу, легіону «Свобода Росії» та інших формувань у Белгородській і Курській областях. Збройний спротив владі є одним із найвиразніших показників кризи довіри до політичних інститутів і лідерів у рф.

Збільшення внутрішніх конфліктів і розподілів у соціумі як симптом суспільно-політичної кризи не обмежується лише згаданими вище взаємовиключними моделями електоральної поведінки. Окрім того, ворожнеча на етнічному, релігійному, мовному ґрунті стала типовим явищем у росії, латентно толерується режимом. Лише за зиму 2023–2024 рр. моніторингова група нарахувала в рф понад 20 випадків самознищення подібного штибу (до них також відносили резонансні кримінальні справи, зазвичай за участі військових, політиків, силовиків, екстремістів, а також вандалізм тощо) [3]. Зростання екстремізму й радикалізації в суспільстві часто є супутнім процесом ескалації насильства, що його практикує держава.

Із держави треба було б розпочати ідентифікацію кризових проявів рф, адже йдеться про все більшу неспроможність влади забезпечувати навіть базові потреби російського суспільства. Усе більше зусиль кремлівський режим витрачає, щоб маскувати реальну кризу та руйнівні тенденції в рф. Лише за період грудня 2023 р. – лютого 2024 р. дослідники нарахували в рф 103 випадки оголошення надзвичайних ситуацій, 72 пожежі (площею понад 100 м², які охоплювали склади, заводи, об'єкти інфраструктури тощо) й 30 великих транспортних інцидентів, що сталися через несправні двигуни літаків, помилки диспетчерів залізниці, нерідко за участі військової

техніки або як результат технологічної неспроможності. Ситуацію ускладнили також зростання інтенсивності вогневих уражень стратегічних об'єктів на російських територіях, зокрема практично щоденні обстріли навесні (для порівняння – за всю зиму їх нараховували 12) та атаки БПЛА (лише за березень – 30 таких випадків, тоді як за весь зимовий період удалося встановити факт 20 подібних інцидентів) [3]. При цьому ані зимові масштабні аварії комунальних служб, ані весняні катастрофічні затоплення в різних регіонах Росії не продемонстрували ефективних, консолідованих, оперативних дій влади на підтримку постраждалих.

Помітно, що кризові явища в різних сферах суспільно-політичного життя взаємопов'язані та лише посилюють руйнівні тенденції в рф. Наприклад, теракти (на зразок подій 22.03.2024 р. у підмосковному Красногорську, коли в «Crocus City Hall» загинуло й постраждало понад 300 осіб) не лише вказують на безпорадність російської влади в захисті власного населення, але й провокують поглиблення міжетнічної ворожнечі, ксенофобії, переслідування мігрантів тощо. Влада рф усе частіше вимушена кардинально змінювати публічну риторику, пропонувати назагал суперечливі версії подій. Наприклад, диверсійну діяльність (щонайменше 25 фактів знищення військових об'єктів на території рф, нападів на структури силовиків, убивства військових тощо за минулу зиму [3]) режим намагається прирівняти до терористичної, що, однак, усе складніше раціонально обґрунтувати. Відзначимо також, що російським населеним пунктам і підприємствам на офіційному рівні все частіше пропонують самотійно подбати про протиракетну оборону. Тобто *держава самоусувається від базових безпекових функцій*, а відповідальність за власну неспроможність перекладає на уявних ворогів і найбільш вразливі громади в рф.

Стійкість режиму постійно піддається сумніву, і якщо через посилену роботу силових структур періоди масових акцій протесту досить епізодичні (серед останніх масштабних процесів можна згадати протести серпня 2023 р. в Дагестані через відсутність електроенергії або багатотисячні мітинги в січні 2024 р. в Башкортостані через вирок екоактивісту), то одиночні пікети – практично щоденне явище для рф. Влада у відповідь не контактує з мітингувальниками, удається до регулярних порушень прав людини, політичних репресій. Однак на *кризу легітимності державного устрою рф* виразно вказують поширенні настрої деколонізації країни, опозиційна діяльність рухів поневолених кремлем народів: їх організовані форми через згадані репресивні умови переважно функціонують в екзилі, відтак все більш резонансними на міжнародній арені стають заяви лідерів

національних рухів, консолідовані дії відцентрових і демократичних сил спротиву рф. Серед останніх подібних заходів, наприклад, відкриття 04.04. Ліги вільних націй в Естонії [9].

Загалом *зниження міжнародної довіри* до рф та її ізоляція на міжнародній арені стає все помітнішою ознакою суспільно-політичної кризи країни. Міжнародна консолідація, рішення й заходи на зразок розширення НАТО, заборони участі в міжнародних подіях, виключення із впливових міжнародних організацій також є репутаційними втратами російської риторики на міжнародній арені. Внутрішню нестабільність режим рф намагається заміщувати практиками поширення хаосу у світі, посилення геополітичних напруг і конфліктів з іншими країнами. Цієї зими моніторингова група ЦДБС «Прометей» 15 разів фіксувала нові заходи світових демократій – переважно санкції – у відповідь на російську агресію, а з приходом весни ця кількість лише зростає [3]. Ідеться також про закриття контрольно-пропускних пунктів на кордоні з РФ, обмеження імпорту-експорту, банківських послуг тощо. І хоча, на думку аналітиків Національного інституту стратегічних досліджень, у деяких аспектах ефективність санкцій обмежена, усе ж ці заходи країн ЄС, США й інших держав і міжнародних організацій проти рф впливають на російську економіку та політику: призвели до зменшення зовнішніх інвестицій, обмеженого доступу до фінансових ринків, зниження експорту й імпорту, а також до посилення економічних та політичних обмежень для окремих російських чиновників і бізнесменів [2].

Пов'язаним у цьому контексті ще одним виміром російської кризи є погіршення якості життя населення, наприклад зменшення доступності основних соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, технології, житлове господарство, транспортна інфраструктура тощо. *Погіршення економічної ситуації та збільшення соціальних нерівностей* можна було відстежити навіть в офіційних повідомленнях російської влади: таких випадків за період із грудня 2023 р. до лютого 2024 р. нарахували понад 25 [3], це і помітні коливання курсу валют, і проблеми з бюджетом, і додаткові фінансові навантаження на систему тощо. Тягар війни рф намагається розділити, розвиваючи спільні зобов'язання з іншими авторитарними режимами. Утім, постійно зростаючі політичні амбіції російського режиму не співмірні, наприклад, із можливостями великих підприємств рф, що наразі зазнають усесторонніх атак та обмежень, а отже, поглиблюють загальнонаціональну кризу.

Зазначені вище вияви російської кризи не вичерпують тематики, але можуть задати певний старт дискусіям і подібним політологічним та

безпековим дослідженням. Загалом поняття кризових явищ у політиці, а також інструментарій їх аналізу потребують подальшого розвитку з урахуванням практичних кейсів сучасного світового порядку, зростаючих загроз і викликів. Не менш вагомим є розуміння необхідності (одночасного й паралельного з наукою) засвоєння набутих знань і здобуття необхідних компетентностей у рамках сучасної громадянської освіти. Така освіта, на думку сучасних дослідників, спрямовується на розвиток активної політичної та соціальної позиції [4], але ані розуміння своїх прав й обов'язків, ані участь у громадському житті, ані демократичні цінності правової держави неможливо уявити без комплексної та системної роботи над кризовими явищами – усвідомлення можливих ризиків, розрізнення протилежних демократії явищ, безпекових загроз від держав і суспільств, які перебувають у стані кризи. Сучасний ринок праці, наприклад згадані моніторингові місії, що вивчають відносно закриті автократії й руйнівні тенденції всередині таких суспільств, постійно потребують кадрової та інших форм підтримки, якій би могла сприяти також громадянська й політична освіта, із системним підходом до виконання актуальних завдань.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна росія відрізняється суспільно-політичними процесами, що мають виражений кризовий характер. Серед ознак російської кризи можна назвати 1) неспроможність держави, її самоусунення від забезпечення базових безпекових і соціальних функцій за стрімкого наростання загроз стихійного, техногенного й військового характеру; 2) експорт внутрішньої кризи та насильства на тимчасово окуповані території й світовий інформаційний ринок, зниження міжнародної довіри, зовнішні заходи з обмеження режиму; 3) криза електоральних процесів усередині країни, зниження довіри до політичних інститутів, а отже, і радикалізація та поляризація в суспільстві; 4) криза легітимності державного устрою, рух поневолених народів, збройний опір чинній владі; 5) збільшення соціальних нерівностей і економічна криза загалом.

Режим рф максимально зосереджений на приховуванні подібних тенденцій та компенсації втрат. Це можна побачити на прикладі поглиблення зовнішньополітичного співробітництва сучасних автократій і розширення внутрішнього інструментарію політичних переслідувань у рф (зокрема, це цифрові методи переслідувань щодо пересічних користувачів соціальних мереж; це перехід на стихійні репресії стосовно навіть відносно лояльних категорій населення після ліквідації

незалежних й опозиційних медіа, великих правозахисних каналів тощо). Зовнішньополітична стратегія рф розрахована на фактичну, хоч і замасковану ретрансляцію такої кризи, територіальне розширення її меж за рахунок нападу на суверенні держави, поширення хаосу у світі.

Не всі окреслені вище ознаки відповідають класичному розумінню феномену кризи в політиці, наприклад фактично відсутній чинник організованого громадянського спротиву. У цьому питанні водночас важливо враховувати специфіку інформаційного суспільства (наприклад феномен слактивізму), а також географічні та демографічні особливості країни. Виразними показниками російської кризи є зростаюча кількість верифікованих випадків диверсій, збройних повстань, обстрілів, зовнішніх атак на стратегічні об'єкти, актів самознищення, заходів міжнародного тиску й ін.

Сучасна політична наука та громадянська освіта можуть розвиватись у напрямі вивчення особливостей російської кризи. У цьому контексті нижче запропонуємо декілька рекомендацій.

1. Тривалий період дії кризових чинників на політичне життя країни, що дедалі більше ізолюється, складно, але все ще можливо й варто вивчати, у т.ч. за допомогою роботи з архівами преси, незалежними OSINT-дослідженнями інформаційного простору рф, через якісний контент-аналіз міжнародних документів тощо. Особливо значимим убачається консолідація зусиль сучасних дослідницьких центрів довкола цієї проблематики, обмін даними, медійна, державна та міжнародна підтримка подібних ініціатив в академічній сфері. Корисними також будуть інструменти й засоби сучасної політики пам'яті та документування, адже кількість кризових подій у рф постійно зростає, їх достовірна фіксація та збереження потребують професійного, незаангажованого, системного підходу.

2. Масовість і доступність російського контенту у світі, хоча б на прикладі функціонування окупаційного режиму, найчастіше є показовою імітацією благополуччя, що різко контрастує з реальністю, але може створювати хибне/деформоване враження в необізнаного споживача російського пропагандистського продукту. Цей вимір особливо значимий для вивчення російської кризи не лише в контексті відновлення міжнародної політико-правової справедливості, не тільки з наукових й експертно-аналітичних позицій, але й серед широких кіл громадськості, у процесі демократичної політичної соціалізації та розвитку обороноспроможності. Вивчення російської кризи сьогодні має стати предметом не окремих наукових й аналітичних центрів – це наскрізне питання для всіх освітніх

і дослідницьких програм із соціально-поведінкових, юридичних, управлінських та інших близьких напрямів, що стосуються проблем міжнародної безпеки. Адже різні прояви російської кризи вже сьогодні руйнують основи міжнародного світоустрою, завдають незворотних утрат цілим народам, державам, інституціям, екосистемам.

3. В Україні дослідження російської кризи дають змогу молодим людям краще розуміти причини та контекст російсько-української війни, сприятиме обізнаності й об'єктивному ставленню до внутрішніх подій і системи міжнародної безпеки, розвитку критичного мислення, аналізу інформації з різних джерел, міждисциплінарному підходу до проблем, розгляду кризи з позицій політології, історії, соціології, економіки, права, міжнародних відносин, психології та ін. Російська реальність настільки відрізняється від сучасного демократичного світогляду й відкритого суспільства, що дослідження кризи в рф може увиразнювати національну самосвідомість, сприяти формуванню патріотичних цінностей, особливо в контексті захисту країни від агресії. У рамках сучасної громадянської освіти аналіз ситуації в сусідній країні може допомогти у визначенні ефективних шляхів реагування та управління власною зовнішньою політикою для забезпечення безпеки й інтересів України.

Низка проявів російської кризи все ще не набула системного вивчення. Отже, перспективними напрямом подальших політологічних досліджень є, наприклад, така тематика: уряди й інші організовані форми спротиву в екзилі; розпад коаліцій у владі, корупційний та екстремістський чинники політики, розпалювання внутрішньої ворожнечі; екологічна катастрофа як прояв і наслідок кризи в рф; ескалація насильства, тероризму, інших безпекових загроз, неспроможність держави їх стримувати; утрата впливу Росії на міжнародній арені тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воляннюк, О. (2022). Загрози демократії в Європі: угорський прецедент. *Політичні дослідження*. Ін-т політичних і етнонац. відносин ім. І. Ф. Кураса НАН України, № 2 (4), с. 99–110.

2. Міжнародні санкції як інструмент стримування російської агресії проти України. (17.11.2023). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/mizhnarodni-sanktsiyi-yak-instrument-strymuvannya-rosiyskoyi>

3. Моніторинг «Російська криза» (вересень 2023 – березень 2024). *Центр дослідження безпекового середовища «Прометей»*. URL: <https://prometheus.ngo/russian-crisis-monitoring/>

4. Окуньовська, Ю. (2023). Становлення громадянської освіти в Україні. *Політичне життя*, № 2, с. 13–17.
5. Пірчнер, Г. (2021). Після Путіна: наступники, стабільність і майбутнє Росії / пер. з англ. Львів: Вид-во УКУ, 136 с.
6. Сучасна політична лексика: навч. енциклопед.: словник-довідник (2015) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Н. М. Хоми, Львів: «Новий Світ-2000», 492 с.
7. Фукуяма, Ф. (2020). Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості. Київ: Наш Формат, 192 с.
8. Шуляк, А., Слова, Т. (2023). Стратегічні комунікації спецслужб як вектор протидії деструктивним впливам. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 3 (17), с. 203–215.
9. Free Nations Congress. (2024-02-12). Free Nations League. URL: <https://freenations-league.org/en/free-nations-congress-e3a6446de173171dde8c18cdaad27a6c.html>
10. I Said «Not A Crisis», That Means It's Not A Crisis. *Russian Independent Media Archive*, 10/22/2008. URL: <https://rима.media/en/document/2008-10-22-ej-98678-ia-ska-zal-ne-krizis-znachit-ne-krizis?lang=en>
11. Kuzio, T. (2020). Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War. *E-International Relations*, 196 p.
12. Poiarkova, T. (2023). «Russian World» as a political and cultural weapon of modern Russia. *Amazonia Investiga*, 12 (61) (61), p. 69–79.

REFERENCES

1. Volianiuk, O. (2022). Zahrozy demokratsii v Yevropi: uhorskyi pretsedent. [Threats to Democracy in Europe: The Hungarian Precedent]. *Politychni doslidzhennia. In-t politychnykh i etnonats. vidnosyn im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, №2 (4), p. 99–110 (in Ukrainian).
2. Mizhnarodni sanktsii yak instrument strymuvannia rosiiskoi ahresii proty Ukrainy. [International Sanctions as a Tool to Counter Russian Aggression against Ukraine.], (17.11.2023). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/mizhnarodni-sanktsiyi-yak-instrument-strymuvannya-rosiyskoyi> (in Ukrainian)
3. Monitorynh «Rosiiska kryza». [Monitoring «Russian Crisis»]. (veresen 2023 – be-rezen 2024). *Tsentr doslidzhennia bezpekovoho seredovyshcha «Prometei»*. URL: <https://prometheus.ngo/russian-crisis-monitoring/> (in Ukrainian)
4. Okunovska, Yu. (2023). Stanovlennia hromadianskoї osvity v Ukraini. [Formation of Civil Education in Ukraine]. *Politychne zhyttia*, № 2, p. 13–17 (in Ukrainian).
5. Pirchner, H. (2021). Pislia Putina: Nastupnyky, stabilnist i maibutnie Rosii. [After Putin: Successors, Stability, and the Future of Russia] / per. z anhl. Lviv: Vyd-vo UKU, 136 p. (in Ukrainian).
6. Suchasna politychna leksyka : navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk. [Modern Political Lexicon: Educational Encyclopedia Dictionary], (2015).
7. Fukuiama, F. (2020). Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti. [Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment]. Kyiv: Nash Format, 192 p. (in Ukrainian).

8. Shuliak, A., Yelova, T. (2023). Stratehichni komunikatsii spetssluzhb yak vektor protydii destruktivnym vplyvam. [Strategic Communications of Special Services as a Vector of Countering Destructive Influences]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 3 (17), p 203–215 (in Ukrainian).

9. Free Nations Congress (2024–02–12) Free Nations League. URL: <https://freenation-league.org/en/free-nations-congress-e3a6446de173171dde8c18cdaad27a6c.html> (in English).

10. I Said «Not A Crisis», That Means It's Not A Crisis. Russian Independent Media Archive. 10/22/2008. URL: <https://rima.media/en/document/2008-10-22-ej-98678-ia-ska-zal-ne-krizis-znachit-ne-krizis?lang=en> (in English).

11. Kuzio, T. (2020). Crisis in Russian Studies? Nationalism (Imperialism), Racism and War. *E-International Relations*, 196 p. (in English).

12. Poiarkova, T. (2023). «Russian World» as a political and cultural weapon of modern Russia. *Amazonia Investiga*, 12 (61), p. 69–79 (in English).

Матеріал надійшов до редакції 12.04.2024 р.

УДК 322:321.7

Галина Куц,

доктор політичних наук, професор,

професор кафедри політології, соціології та культурології,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,

kuts.niss@gmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-7263-1958,

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-248-259

РЕЛІГІЯ ТА ПОЛІТИКА: КОРЕЛЯЦІЯ БАЗОВИХ ІДЕЙ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті висвітлено виявлення кореляції базових ідей релігії та політики, які своєрідно втілилися в сучасному європейському політичному дискурсі. Витоки демократичних цінностей і принципів демократичного правління можна виявити в дискурсі християнства (закон універсальної любові, виховна пропаганда християнства, основні життєві цінності, створення